

Бичиилерниң хар-назынынга, сеткил-сагыжынга, сонuurгалынга, дыл-домаанга таарыштыр тургускан аас чогаалының бүгү хевирлерин уруглар аас чогаалы дээр. Бичии чаштар аас чогаалындан боттарын долгандыр турар бойдушту, дириг амытаннарны, кижилерниң аажы-чаңын билип ап турарлар. Олар боттарының шаа-биле тывынгыр болгаш сонuurгаачал. Уруглар чогаалының хевирлери тус-тус хевирлерлиг: өпей ыры – чаш уругларны удударынга, көгүдүглер – ыглаан, могогтынчаан уругларны аргалаарынга, дүрген чугаа – дыл эдиктиреринге, тывызыктар – сагынгыр болгаш шээжилээчел болурунга херек.

«Өпей» деп сөстүн катаптаашкынынга ритми тургузуп, узун, хоюг аялгага үдеттирген, сөс бүрүзүнде ие кижиниң төлүнге чылыг сеткили илереттинген ырны өпей ыры дээр.

Ол бир талазында, чаштың уйгу-дыжын хандырып, ийи талазында иениң сеткил-сагыжын чырыдып турар.

Өпей, өпей, оой,
Өшкү саарым, оой,
Увай-увай, оой,
Улуг сарыым, оой.

Уругларның аас чогаалының

хевирлери:

1. өпей ырлары,
2. Көгүдүг
3. тывызык,
4. дүрген-чугаа,
5. оюннар үдээр чечен чугаалар,
6. үлегер домактар,
7. тоолдар

Бичии уругну кылаштадып өөредирде, идик-хевин кедирерде, ону улуг кижиниң аайынга киирерде, хөгледиң, шүлүктээн чугааларны көгүдүглер дээр. Бичии уругну кылаштадып өөредирде, идик-хевин кедирерде өөредирде дээш көгүдүглерниң янзы-бүрү хевирлери бар:

Бөөвей дунмам,

Бөөп-бөөп,

Бодун база,

Бөөп-бөөп,

Кежээ кижии

Бөөп-Бөөп!

Бөөвей дунмам

Бир бас,

База катап

Бир бас,

Улаштыр-ла

Үш бас...

ФЕДЕРАЛДЫГ ТӨЛӨВИЛЭЛ ДЕР «ЧАШ АЖЫ-ТӨЛДҮГ ӨГ-БҮЛӨЛӨРГӨ ДЕТКИМЧЕ»,
«АМГЫ ҮЕНИҢ ШКОЛАЗЫ»

Тыва Республиканың Дзун-Хемчик кожууннуң Чадаана хоорайның школа назыны четпээн уругларның муниципалдыг автономнуг өөредилге албан чери «Хээлер» уруглар сады

АДА-ИЕНИҢ СҮМЕ АЛЫР ТӨВҮ

“АМЫДЫРАЛДЫҢ
ЧӨЛЭЭЖИ”

Үндүрүлгө 38

ТЫВА УЛУСТУҢ ААС ЧОГААЛЫНЫҢ ХЕВИРЛЕРИ

Бирги бичии бөлүктүң ада-иезинге
сүмелер

Үндүрүлгениң тургузукчузу:
кижизидикчи башкы Куулар Сайсуу
Шетовна

Чем өкпелээр, далдаар, чиксевес
уругларга көгүдүглөр:

**Чечен дунмам, кежээ төл боор,
Чемин чип аар, шору киж
Че, дунмам, дүрген чивит
Черле шыырак эрес хей боор!**

Оюн чаш уругнуң өзүп доруга-
рынга, киж бооп хевирлеттинеринге
улуг салдарны чедирип, ооң келир
үеде ажил-амыдыралынга херектиг
эге билиглерни, мергежилди берип ту-
рар.

- Кайыын келдиң?
 - Дуу аалдан.
 - Мунганың чүл?
 - Ала-Шилги
 - Артынганың чүл?
 - Алды шоодай тараа
 - Аксың чоп үстүг чүвел?
 - Аганак эди чип турдум.
 - Арган-дыр бе? Семис-тир бе?
 - Бижээм чидиг болгаш билбейн бардым.
 - Аьдың чоп дерлиг чүвел?
 - Хемчик хемниң суун кештим.
 - Терең-дир бе? Сыык-тыр бе?
 - Шаап кешкеш, билбейн бардым.
 - Ааспырак бистер-дир бис
- Арттың кадыры Адар-Төш-түр.

Ийиден беш хар чедир уруглар
салаалар баштары-биле ойнаар оюн-
нарга аажок ынак. Оюнну ойнаарда,
бичии уругнуң холунуң салааларын
улуг эргээнден эгелеп баспышаан:

**Матпаадыр паштаныр,
Бажы-Курлуг бажын тудар,
Ортаа-Мерген от салыр,
Уваа-Шээжек уруктаар,
Бичии-Мөөней бүүрек чиир,
Авазынга дузалажыр,
Аяк-Сава чугжур,
Арбай хоорар,
Тараа соктаар,**

Бирээ, ийи, үш, дөрт, беш!

Дүрген чугаалар тыва улустуң
чуртталгазының янзы-бүрү талала-
рын, ооң сонуургалын, чүдүлгезин,
ажыл-агыйын, угаан-бодалын, олар-
ны долгандыр бүгү-ле чүүлдерни
илередип көргүскен.

Тоотпа, тоотпа, тоотпалаар,
Тоотпа угбай тоотпалаар,
Тоотпа угбай тоотпалааштын
Тодуг кылдыр тоотпалаар.
Шагаа, шагаа, шагаалаар,
Шагаалан суглар шагаалаар,
Шагаалан суглар шагаалааштын,
Шагаа чемнерип чооглаар.

Тывызыктар нарын эвес тургузуг-
луг болгаш аянныг, доктааттыгыр
болганы-биле бичии кижилерге аажок
чедингир.

Тывызык кандыг-бир чүвениң,
амытанның азы болуушкуннуң омур-
хевирин, ылгавыр демдээн ойзуп
соглээш, тыварын негээр колдуунда
шүлүктээн бичии чогаал-дыр.

Тывызык эн ылаңгыя бичии
уругларны долгандыр турар чуртталга-
зының янзы-бүрү чүүлдери-биле таны-
штырарынга онза ажыктыг.

**Өскүс-оол оон-биле
Өшкү хоюн кадарар
Чүргүй-оол анаа
Чуьгүн база соортүр (аьт)**

Бичии уругларга улуг улус болган-
чок-үлегер домактарны, чечен сөстөрни
чугаалай бээр. Үлегер домактарда амы-
дыралдың байдалын, кижилерниң аажы-
-чаанын, үзел-бодалын, эрткен төөгүзүн
кыска болгаш тода, чараш болгаш аян-
ныг кылдыр көргүскен.

**Аьт турда, дыштыг,
Авам барда, чоргаар.**

**Тевелигде – тергиин
Тевектээрге – солун.**